

WYWIAD ANTROPOLOGICZNY – PRZYCZYNEK DO ANTROPOLOGII STOSOWANEJ*

ABSTRAKT

Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na rolę wywiadu antropologicznego w kontekście antropologii stosowanej wykorzystywanej w społecznych programach wojskowych, które służyły przeprowadzaniu kontrolowanych zmian społecznych oraz ich użyteczności w prowadzeniu wojny hybrydowej. Materiałem egzemplifikacyjnym zaprezentowanym w niniejszym artykule będzie program Rosyjskiego Ośrodka Badawczego (The Russian Research Center, dalej TRRC) kierowanego przez Clyde'a Kluckhohna w latach 1947(1948)–1953(1957). Artykuł został podzielony na dwie części. Część pierwsza ma charakter wprowadzający Czytelnika w problematykę wywiadu antropologicznego, która z drobnymi wyjątkami nie była w polskojęzycznej literaturze przedmiotu omawiana; część druga prezentuje program badawczy TRRC.

SŁOWA KLUCZOWE

antropologia stosowana, wywiad antropologiczny, kontrolowane zmiany społeczne, wojny hybrydowe.

* Dziękuję dyrekcji i pracownikom Harvard University Archives (USA), Pusey Library (USA) oraz Culver Military Academy (USA) za udostępnienie materiałów archiwalnych.

WSTĘP

Zwyczaje religijne, obrzędy, wierzenia, język, organizacja struktury społecznej, system wartości itd. zawsze były przedmiotem zainteresowania etnicznych sąsiadów z powodów ułatwienia kontaktów handlowych albo podboju militarnego. Kontakty handlowe, konflikty militarne czy działalność wywiadowcza przez stulecia pozostawały narzędziami pozyskiwania informacji społeczno-kulturowych, które mogłyby zostać użyte do osiągnięcia przewagi, np. w dyplomacji. Informacje społeczno-kulturowe stały się niezwykle cenne zwłaszcza w wieku XX. Związane jest to z przyjętym demokratycznym modelem życia współczesnych społeczeństw, w którym to modelu silną rolę odgrywa opinia publiczna, która de facto stała się narzędziem nacisku na przywódców w zakresie podejmowania decyzji. Informacje społeczno-kulturowe stają się w tej rzeczywistości niezwykle cenne, ponieważ pozwalają nie tylko na prognozowanie nastrojów społecznych, ale przede wszystkim umożliwiają kierowanie szeroko rozumianymi zmianami społecznymi. Do kontrolowania społecznych zmian wykorzystywana jest antropologia społeczna, a w szczególności jej specjalistyczny dział, który w literaturze przedmiotu nazywa się antropologią stosowaną (ang. Applied Anthropology).

CZĘŚĆ I PROLEGOMENA

TERMINOLOGIA ANTROPOLOGII STOSOWANEJ – KONTEKST MILITARNY

W literaturze przedmiotu informacje społeczno-kulturowe nazywa się **informacjami antropologicznymi** (resp. informacjami kulturowymi), zaś techniki służące do ich pozyskania określa się nazwą **wywiadu antropologicznego** (resp. wywiadu kulturowego)². Pozyskane w wyniku działalności wywiadowczej informacje antropologiczne są poddawane ocenie pod kątem ich praktycznego wykorzystania. Praktyczne wykorzystanie informacji antropologicznych jest uzależnione od celu określonego przez „antropologicznego agresora”. W tym sensie „antropologiczny agresor” określa cele do osiągnięcia w dłuższej perspektywie czasowej. Informacje antropologiczne są wykorzystywane do problematyzowania kwestii społeczno-kulturowych w strukturach społecznych „antropologicznego przeciwnika”, np.: uprzedzenia, stereotypy, podłoże konfliktów etnicznych czy narodowych, sympatie kulturowe czy polityczne uwarunkowane historycznie itd. Ponadto informacje antropologiczne są wykorzystywane do projektowania zmian społecznych. Brane są tu pod uwagę takie kwestie, jak:

- a) ryzyko – skuteczność proponowanej zmiany społecznej
- b) skutki – przewidywane społeczne konsekwencje takiej to a takiej zmiany społecznej
- c) odwracalność – do jakiego stopnia możliwa jest odwracalność takiej to a takiej zmiany
- d) alternatywa – w przypadku niepowodzenia praktycznego wprowadzenia takiej to a takiej zmiany możliwość jej zastąpienia inną.

¹ Zob. B. Roger, *Applied Anthropology*, przekład z francuskiego A. L. Morton, Happer Torchbooks, London 1971.

² Wraz z rozwojem kulturalno-politycznym grup etnicznych pojawiła się konieczność nie tylko dokumentowania dokonań czy historii grupy, ale także dostrzeżono możliwość oddziaływania przekazu historycznego w zakresie politycznym. Herodot w *Dziejach* (gr. *στοιαια*) opisuje historię konfliktu świata hellenistycznego ze światem barbarzyńców, czego kulminacją są wojny grecko-perskie. W dziele Herodota znajdziemy nie tylko opisy wydarzeń historycznych, ale także obszerny opis perskich zwyczajów czy technik wojennych.

Wykorzystywanie informacji antropologicznych pod kątem prognozowania zmian społecznych oraz ich projektowania (resp. kontrolowania) w literaturze przedmiotu nazywa się **wojną antropologiczną**. Wojna antropologiczna ma charakter szczególny, ponieważ może być prowadzona zarówno przeciwko „obcej grupie etnicznej” (resp. narodowej), jak i przeciwko „rodzimej grupie etnicznej” (resp. narodowej). Aby owe kwestie odróżnić, mówi się o **wojnie antropologicznej zewnętrznej** albo **wojnie antropologicznej wewnętrznej**. Podział ten wynika logicznie z przyjmowanych w dyskusie antropologicznym kryteriów, takich jak *tożsamość – naród – państwo*. Ujęcie takie porządkuje, przynajmniej teoretycznie, obszar wojennych zmagających antropologicznych, ograniczając je do relacji społeczno-kulturowych określonych państw. Stąd skłonni jesteśmy uznać, że zewnętrzne wojny antropologiczne prowadzone są między państwami i narodami, zaś wewnętrzne wojny antropologiczne dotyczą wewnętrznych struktur społecznych określonego państwa.

W przypadku wojny antropologicznej zakłada się, że zaatakowany posiada zdolności obronne. Jednak niejednokrotnie okazuje się, że zaatakowany nie posiada rzeczywistych możliwości obronnych z różnych powodów, np. niezawansowania struktur społecznych, co spowalnia adekwatną reakcję, czy wyznawanych wartości etyczno-religijnych, które wstrzymują adekwatną reakcję. W takim wypadku nie można mówić o wojnie antropologicznej, lecz o **antropologicznej agresji**. Agresja antropologiczna przejawia się np. w postkolonializmie, neoimperializmie, neonacjonalizmie czy nawet demokratyzacji życia społecznego. Wojna antropologiczna przybiera na sile i staje się jawna podczas otwartych konfliktów zbrojnych lub innych niemilitarnych antagonizmów, np. kryzysów dyplomatycznych. Agresja antropologiczna jest zawsze niejawna i przybiera formę czynną albo bierną. Formą czynną agresji antropologicznej mogą być np. akademickie debaty o pojednaniu czy ośrodki propagujące kontakty kulturowe. Forma bierna agresji antropologicznej to przykładowo pomniki pamięci lub zmiana propagandowej narracji odwrotnej do stanu faktycznego, np. w przypadku jawnego konfliktu emitowana jest narracja podkreślająca chęć pojednania i kompromisu. W każdym wypadku konflikt antropologiczny ma charakter zmagania się indoktrynacyjnego, w którym wszelkiego rodzaju narracje muszą wydawać się:

- a) logicznie spójne
- b) uzasadnione w jakikolwiek sposób, np. historycznie czy odwoływaniami się do poczucia sprawiedliwości społecznej
- c) zawierają alternatywną rzeczywistość społeczną, w której coś wydaje się z jakiegoś powodu bardziej atrakcyjne niż w rzeczywistości aktualnej itd.

Dlatego do tworzenia tego rodzaju narracji antropologia stosowana posługuje się zespołami specjalistów, których zadaniem jest sprobematyzowanie, ocena oraz propozycja modelu zmiany społecznej. W zespołach tych pracują specjaliści z takich dyscyplin, jak: komunikacja społeczna, komunikacja interkulturowa, komunikacja kulturowa, współczesne media, antropologia historyczna, politologia, religioznawstwo, etnografia, językoznawstwo, semiotyka antropologiczna, psychologia społeczna czy humanistyka cyfrowa itd.

ANTROPOLOGIA STOSOWANA W UJĘCIU POLSKIM

W polskim obszarze językowym najbardziej rozpowszechnionym rozumieniem antropologii stosowanej jest propozycja Ewy Nowickiej, która w pracy *Świat człowieka – świat kultury. Systematyczny wykład problemów antropologii kulturowej*³ zwraca uwagę na praktyczną użyteczność antropologicznej wiedzy: *Wyniki badań antropologicznych, podobnie jak i innych nauk społecznych, mogą mieć istotne znaczenie praktyczne. Mogą być przydatne dla polityków społecznych, pracowników instytucji zarządzających, a także dla reformatorów społecznych i legislatorów. W związku z zapotrzebowaniem na konkretną wiedzę antropologiczną w praktyce społecznej powstała odrębna poddyscyplina antropologii, zwana antropologią stosowaną. Badania zaliczane do tej poddyscypliny są często wynikiem bardzo wyraźnie rysujących się dążeń badacza, jego systemu wartości*⁴.

W nowym wydaniu pracy *Świat człowieka – świat kultury. Wydanie nowe*⁵ Nowicka rozszerza swoje stanowisko, zwracając uwagę na praktyczne wykorzystanie wiedzy antropologicznej do minimalizowania rozwarstwienia społeczno-politycznego, ekonomicznego czy etycznego konkretnych grup etnicznych istniejących w jednej (resp. spójnej) społecznej przestrzeni: *W związku z tym, że niektórzy antropologowie zaczęli dostrzegać konieczność podjęcia działań na rzecz społeczności, z którymi się stykali, zaczęto określać ich jako przedstawicieli subdyscypliny zwanej antropologią stosowaną. W jej ramach prowadzi się badania nakierowane na wprowadzanie konkretnych rozwiązań mających poprawić sytuację społeczną, ekonomiczną lub polityczną poszczególnych grup. W ostatnich dziesięcioleciach szczególnego znaczenia nabrały badania nad grupami etnicznymi i nad zjawiskami patologii społecznej w obrębie wieloetnicznych centrów miejskich. Wiedza antropologiczna pochodząca z tych badań bywa rzeczywiście stosowana w polityce społecznej. [...] Informacje antropologa potrzebne są szczególnie tam, gdzie kulturowo różnią się od siebie rządcy i rządzeni, autorzy reform społecznych i ci, którzy mają być przedmiotem tych reform*⁶.

Nowicka w swoim rozumieniu antropologii stosowanej reprezentuje ujęcie cywilne, które nie uwzględnia bezkompromisowego wykorzystania nauk społecznych (zwłaszcza antropologii społecznej) w celu uzyskania przewagi wojskowej w zakresie wojny antropologicznej czy antropologicznej agresji w wymiarze:

- 1) taktycznym, np. projektowanie opozycyjnego nastawienia grup etnicznych lub rodzimej ludności do władz
- 2) operacyjnym, np. rozpoznanie podczas wypraw antropologicznych infrastruktury transportowej
- 3) strategicznym, np. poszukiwanie możliwości destabilizacyjnych z wykorzystaniem informacji antropologicznych
- 4) innym, np. propagandowym w postaci tworzenie spójnego przekazu medialnego z wykorzystaniem informacji antropologicznych odnośnie do aktualnych czy historycznych uprzedzeń, konfliktów itd.

³ E. Nowicka, *Świat człowieka – świat kultury. Systematyczny wykład problemów antropologii kulturowej*, wydanie 3, Warszawa 1998.

⁴ Tamże, s. 41–42.

⁵ E. Nowicka, *Świat człowieka – świat kultury. Wydanie nowe*, wydane 7, zm. i poszerz., Warszawa 2006.

⁶ Tamże, s. 41.

Różnice celów poznawczych antropologii stosowanej z podziałem na antropologię stosowaną do zastosowania cywilnego i militarnego przedstawia rysunek 1.



ANTROPOLOGIA STOSOWANA – ZASTOSOWANIE CYWILNE

Początki naukowej antropologii społecznej sięgają drugiej połowy XIX wieku. Antropologia stosowana zaś mieści się między teorią wypracowaną z praktyki społecznej (resp. empirycznego doświadczenia) a faktyczną praktyką zarządzania strukturami społecznymi, np. kolonializm, czyli „administratorzy struktur społecznych antropologicznie kolonizowanych społeczeństw”. Zasadniczym celem „administratora struktury społecznej” było zaprojektowanie i kontrolowanie zmian społecznych oraz edukowanie przyszłych świadomych lub nieświadomych administratorów w celu zapewnienia kontynuacji. W tym sensie widoczne są zmiany paradygmatyczne dominujących teorii, np. antropologia stosowana – funkcjonalizm, antropologia stosowana – strukturalizm czy marksizm itd⁷. Wiek XXI wnosi do cywilnej antropologii stosowanej refleksje etyczne pożądane w krajach kultury zachodniej Europy, np.: zrównoważony rozwój, tolerancja, indywidualizm czy demokratyzacja życia publicznego. Ponadto antropologia stosowana XXI wieku stawia sobie za cel niwelowanie, jak zauważa Nowicka, rozwarstwień społecznych, poznawanie ich oraz opisywanie relacji między konkretnymi strukturami społecznymi, np. **antropologia jedzenia** bada wpływ diety na zmiany ludzkiego organizmu czy **antropologia geriatryczna**, która bada, np. ważne z punktu widzenia umowy społecznej, relacje tzw. pokolenia młodego i starszego⁸.

⁷ Zob. R. Bastide, wyd. cyt.

⁸ Powyższe kwestie nie wyczerpują użyteczności cywilnej antropologii stosowanej.

ANTROPOLOGIA STOSOWANA – ZASTOSOWANIE MILITARNE

O militarnym wykorzystaniu wiedzy o kulturze, zwyczajach i obyczajach można mówić od samego początku organizacji społecznej. Jednakże antropologia jako narzędzie walki kształtuje się od początku wielkich odkryć geograficznych i kolonizacji – przełom XV i XVI wieku⁹. W XXI wieku antropologia stosowana wykorzystywana do celów militarnych nie jest przedmiotem studiów uniwersyteckich. Metody badawcze „wojennej antropologii” różnią się od metod naukowych zarówno w wymiarze pozyskania i analizy danych, jak i w wymiarze etycznym. Przykładowo informacje antropologiczne pozyskane w wyniku działania wywiadu antropologicznego mogą być użyte do praktycznej implementacji kontrolowanych zmian społecznych, prowadzenia konfliktu asymetrycznego – wojna hybrydowa¹⁰. Innymi słowy wszelkie działania antropologii stosowanej w wymiarze militarnym są obliczone na osiągnięcie przewagi, co jest celem nadrzędnym.

KRYTYKA ANTROPOLOGII STOSOWANEJ

Wykorzystanie antropologii stosowanej do celów militarnych było przedmiotem krytyki już w latach 40. XX wieku, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych¹¹. Między innymi John F. Embree podnosił kwestie etyczne działalności antropologów społecznych oraz działań rządu Stanów Zjednoczonych przeciw wysłanym obywatelom – internowanie obywateli amerykańskich japońskiego pochodzenia w podczas II wojny światowej. W polskiej literaturze przedmiotu problem militarnego wykorzystania antropologii stosowanej został poruszony w książce mojego autorstwa *Kultura w systematyce Alfreda L. Kroebera i Clyde Kluckhohna*¹² oraz w obszernej monografii Michała W. Kowalskiego *Antropolodzy na wojnie*¹³.

⁹ Zob. M. W. Kowalski, *Antropolodzy na wojnie. O „brudnej” użyteczności nauk społecznych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015.

¹⁰ Zob. S. M. Bond, *Hybrid War: A New Paradigm for Stability Operations in Failing States*, Carlisle Barracks, PA: U.S. Army War College, March 30, 2007, nr 4; J. J. McCuen, *Hybrid Wars*, „Military Review”, 2008, March-April, s. 107–113.

¹¹ Zob. J. F. Embree, *A Note on Ethnocentrism in Anthropology*, „American Anthropologist. New Series”, t. 52, nr 3, 1950, s. 430–432; J. F. Embree, *Applied Anthropology and Its Relationship to Anthropology*, „American Anthropologist. New Series”, t. 47, nr 4, 1945, s. 635–637.

¹² R. Boroch, *Kultura w systematyce Alfreda L. Kroebera i Clyde Kluckhohna*, Bel Studio, Warszawa 2013.

¹³ M. W. Kowalski, wyd. cyt.

CZĘŚĆ II

ANTROPOLOGIA STOSOWANA W PRAKTYCE NA PRZYKŁADZIE TRRC

ROSYJSKI OŚRODEK BADAWCZY (THE RUSSIAN RESEARCH CENTER, TRRC) - 1948-1953

TRRC oficjalnie rozpoczyna działalność 1 lutego 1948 roku na Uniwersytecie w Harvardzie¹⁴. Decyzja o zlokalizowaniu TRRC na Uniwersytecie Harvarda zapadła jednak rok wcześniej. TRRC było finansowane przez fundację The Carnegie Corporation, która już w roku 1947 przekazała 100 tysięcy dolarów na rozpoczęcie działalności ośrodka, zaś w latach kolejnych 640 tysięcy dolarów. W sumie, w latach 1947–1957, fundacja przekazała 875 tysięcy dolarów, mimo że oficjalna działalność TRRC zakończyła się w 1953 roku. Informacje o budżecie ośrodka oraz latach finansowania potwierdza Martin Oppenheimer w pracy *Footnote to the cold war: The Harvard Russian Research Center*¹⁵. Materiały archiwalne dotyczące TRRC zostały zdeponowane w Harvard University Archives oraz Pusey Library¹⁶.

CELE TRRC¹⁷

Głównym celem TRRC było gromadzenie informacji dotyczących sowieckich instytucji rządowych, ich działań oraz aktualnej polityki. Badacze związani z TRRC wyznaczają cele poznawcze z zakresu psychologii społecznej, socjologii czy szczegółowych badań regionalnych. TRRC rozwija także nowe metody badawcze w zakresie oceny opinii publicznej na obszarze ZSRR. Program ośrodka był programem interdyscyplinarnym łączącym badaczy różnych specjalności, przede wszystkim antropologów, psychologów społecznych i socjologów. Głównymi obszarami zainteresowań TRRC były: ZSRR, Polska, Czechosłowacja, a także Rumunia czy Niemiecka Republika Demokratyczna. Pierwsze badania terenowe prowadzono już latem 1948 roku na terenie Czechosłowacji, Polski oraz wschodnich Niemiec.

ZESPÓŁ BADAWCZY TRRC

Skład zespołu TRRC w 1948 roku wraz ze specjalnością i nauką poszczególnych członków przedstawia tabela 1.

¹⁴ Zarówno w niektórych źródłach amerykańskich, jak i polskich, m.in. u M.W.Kowalskiego (Kowalski 2015), można znaleźć datę 1947. Jednakże z raportu przedstawionego przez Kluckhohna odnośnie TRRC jest podana precyzyjna data powstania instytucji. Ów raport został opublikowany w mojej książce pt. *Kultura w systematyce Alfreda L. Kroebera i Clyde Kluckhohna*, Warszawa 2013.

¹⁵ M. Oppenheimer, *Footnote to the cold war: The Harvard Russian Research Center*, „Monthly Review: An Independent Socialist Magazine”, t. 48, nr 11, 1997.

¹⁶ Spis inwentarza archiwum Kluckhohna, <holllis.harvard.edu/?itemid=|library/m/aleph|000604605>, (dostęp: 15.07. 2010; aktualizacja: 29.01.2016).

¹⁷ Szczegółowo program badawczy TRRC opisuję w książce R. Boroch, *Kultura...*, wyd. cyt.

Tabela 1. Zespół badawczy TRRC w roku 1948¹⁸

I	II
Clyde Kluckhohn	Antropologia społeczna
Merle Fainsod	Politologia
Wassily W. Leontief	Ekonomia
Donald C. McKay	Historia
Edward S. Mason	Ekonomia
Talcott Parsons	Socjologia
Isaiah Berlin	Studia regionalne (etnografia)
Harold J. Berman	Prawo
Walter Galenson	Ekonomia
Alexander Gerschenkron	Ekonomia
Alex Inkeles	Socjologia
Barrington Moore jr.	Socjologia
Demitri B. Shimkin	Antropologia społeczna
M. Brewster Smith	Psychologia społeczna
Adam B. Ulam	Politologia

Zespołem TRRC, mimo nieznamomości języka rosyjskiego, kierował Clyde Kluckhohn, wykazując nie tylko kompetencje naukowe, ale przede wszystkim zdolności organizacyjne i przywódcze, co zaowocowało ukierunkowaniem zespołu na pozyskiwanie informacji antropologicznych oraz wieloaspektowej ich analizy pod kątem ryzyka rzeczywistych działań ZSRR, m.in. na arenie międzynarodowej.

PROJEKTY BADAWCZE TRRC – WYBRANE PRZYKŁADY

Projekty badawcze realizowane przez TRRC dotyczyły obszarów:

- 1) Partii komunistycznej ZSRR
- 2) ekonomii ZSRR
- 3) życia społecznego w ZSRR.

Przykładowe tematy badawcze realizowane przez zespół TRRC, to:

- 1) Partia komunistyczna ZSRR: wpływ ZSRR na chińską rewolucję
- 2) Opozycja w radzieckiej partii komunistycznej w latach 1922–1927
- 3) Radzieckie prawo międzynarodowe i jego interpretacje

¹⁸ C. Kluckhohn, *Russian Research at Harvard*, „World Politics”, t. 1, nr 2, 1949, s. 266.

- 4) Problemy ekonomiczne radzieckiego przemysłu hutniczego
- 5) Radziecka historia ekonomii
- 6) Transport w Związku Radzieckim
- 7) Studia nad psychologią wysiedleńców
- 8) Studia nad zasadami i praktykami planowania miast w ZSRR.

W pracach zespołu TRRC uczestniczyło wielu specjalistów z zakresu nauk społecznych, co pozwoliło na prowadzenie współpracy badawczej różnych ośrodków akademickich. W tym sensie TRRC ograniczało się do roli centrum koordynującego i finansującego badania i publikacje monograficzne, w tym m.in.:

- 1) *A Study of the Discipline of Psychology in the Soviet Union* (Raymond A. Bauer)
- 2) *Bibliography of Soviet State and Law* (Harold J. Berman and Irene Hay)
- 3) *Economic Developments in Romania after the War* (Nicholas Georgescu-Roegen)
- 4) *The Economics of Soviet Railroad Policy* (Holland Hunter)
- 5) *Structure and Development of Soviet Publications* (Irene Hay).

W trakcie działalności TRRC opublikowano ok. 20 monografii oraz wiele artykułów w czasopismach specjalistycznych z dziedziny prawa międzynarodowego, ekonomii, logistyki, socjologii, etnografii i antropologii społecznej.

ROLA TRRC

David Engerman w artykule *Social Science in the Cold War*¹⁸ zwraca uwagę na silny, w tamtych latach, związek uniwersytetów amerykańskich z Centralną Agencją Wywiadowczą (Central Intelligence Agency, dalej CIA) i realizowane na wydziałach nauk społecznych rządowe programy badawcze. Jednakże TRRC jest unikatowe, ponieważ zostało powołane jako niezależny ośrodek badawczy w ramach struktur uniwersyteckich, co pozwalało na:

- 1) ukrycie wywiadu antropologicznego
- 2) zaktywizowanie i zintegrowanie naukowych wysiłków środowiska akademickiego w kierunku antropologicznej infiltracji Europy Środkowo-Wschodniej
- 3) łatwiejsze pozyskanie współpracowników, nieświadomych faktycznej działalności TRRC. Engerman w swoim artykule wskazuje także na inne, podobne ośrodki, np. MIT Center for International Studies oraz Harvard's Russian Research Center²⁰. Jednak TRRC posiadało w latach 1947–1957 największy wśród tego typu ośrodków budżet (875 tysięcy dolarów).

¹⁸ C. D. Engerman, *Social Science in the Cold War*, „Isis”, t. 101, nr 2, 2010, s. 393–400.

¹⁹ Tamże, s. 398.

CLYDE KLUCKHOHN JAKO DYREKTOR TRRC

Przez cały okres działalności TRRC dyrektorem ośrodka był Clyde Kluckhohn, który jako jedyny etatowy pracownik TRRC posiadał aktualną akredytację tajności wydaną przez Departament Obrony. Na stanowisko dyrektora rekomendował go John Gardner, członek zarządu fundacji The Carnegie Corporation. Gardner był współpracownikiem CIA. Warto dodać, że Gardner starał się chronić TRRC przed opinią publiczną w wyniku śledztwa podkomisji McCarthy'ego. W tym celu np. usunął z projektu TRRC historyka Henry'ego Stuarta Hughesa²¹.

Kluckhohn w swojej karierze pracował w następujących instytucjach rządowych:

Tabela 2. Praca Kluckhohna w instytucjach rządowych	
Biuro Wywiadowcze Ministerstwa Wojny i Informacji; bezpośredni zwierzchnik Alexandra Leightona, który interesował się analizą morale japońskiego żołnierza ²²	podczas II wojny światowej
konsultant w Ministerstwie Indian, Wydział Wewnętrzny ²³	1942–1948
zastępca dyrektora Wydziału Wojny Ministerstwa Wojny i Informacji, sekcja Joint Morale Survey ²⁴ .	1944–1945
ekspert w Głównej Kwaterze MacArthura w Tokio ²⁵	1946–1947
przewodniczący Amerykańskiego Stowarzyszenia Antropologicznego ²⁶	1947
dyrektor TRRC	1947–1953
ambasador kulturalny – w takiej roli pojawił się na seminarium w Salzburgu w Austrii z ramienia UNESCO ²⁷	
konsultant dla: Departamentu Lotnictwa, Departamentu Stanu, Centralnej Agencji Wywiadowcza CIA, Departamentu Armii ²⁸	po 1947
przewodził studia komparatywne z zakresu <i>wartości</i> w kulturach: Ramah Nahavo, Zuñi oraz kulturach ze sobą sąsiadujących: hiszpańscy Amerykanie, mormoni, teksańscy <i>Homesteaders</i> (styl życia opierający się na samowystarczalności, czyli powrót do natury i kultury agrarnej) ²⁹	1949–1953
członek Komitetu Foreign Service Institute w Departamencie Stanu ³⁰	1956–1960
kurator Southwestern Ethnology oraz Peabody Museum ³¹	
główny doradca Wenner-Gren Foundation ³²	

²¹ Zob. M. Oppenheimer, wyd. cyt.

²² T. Parsons, E. Z. Vogt, Clyde Kay Maben Kluckhohn, 1905–1960, „American Anthropologist. New Series”, t. 64, nr 1, cz. 1, 1962, s. 146.

²³ J. M. Herskovits, *Clyde Kay Maben Kluckhohn 1905–1960. Biographical Memoir*, Washington D.C. 1964, s. 137.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

²⁶ T. Parsons, Z. E. Vogt, wyd. cyt., s. 142.

²⁷ Tamże, s. 147.

²⁸ J. M. Herskovits, wyd. cyt., s. 137.

²⁹ T. Parsons, E. Z. Vogt, wyd. cyt., s. 146.

³⁰ M. Oppenheimer, wyd. cyt., s. 137.

³¹ T. Parsons, E. Z. Vogt, wyd. cyt., s. 146.

³² Tamże.

Doświadczenie Kluckhohna w pracy w wojskowych instytucjach rządowych oraz jego osobiste zaangażowanie, oraz zdolności organizacyjne i przywódcze zaowocowały tym, że TRRC stało się ośrodkiem, o niespotykanej jak na owe czasy, interdyscyplinarnej współpracy badaczy reprezentujących różne dyscypliny nauk społecznych. Interdyscyplinarność, nastawienie na problematyzowanie kwestii społecznych, a także poszukiwanie praktycznych rozwiązań okazało się niezwykle przełomowe dla późniejszych metodologii nauk społecznych, pokazując, że poszukiwanie problemów badawczych (resp. problematyzowanie albo „etap wstępnego poznawania”) wsparte kompetencjami specjalistycznego zespołu badawczego przynosi niezwykle zadowalające rezultaty. Zespół TRRC kierowany przez Kluckhohna jest przykładem takiego zespolenia, które niekoniecznie musi mieć zastosowanie militarne.

Kluckhohn umarł nagle w 1960 roku na atak serca podczas łowienia ryb na Pecos River niedaleko Santa Fe w Nowym Meksyku (USA).

CZĘŚĆ III

WYWIAD ANTROPOLOGICZNY W XXI WIEKU NA PRZYKŁADZIE HTS

PROJEKT *HUMAN TERRAIN SYSTEM* (HTS)

Sukcesy amerykańskiej antropologii stosowanej w zakresie pozyskania miejscowej ludności do działań partyzanckich (przeciwko Cesarskiej Armii Japońskiej) podczas II wojny światowej zaowocowały poszerzeniem wojskowych projektów społecznych oraz ich specjalizacją (np. amerykański projekt Camelot³³ czy brytyjski projekt Mass-Observation³⁴, który rozpoczęto ok. 1937 a zakończono ok. 1965 roku).

W latach 90. XX wieku, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, rozpoczęła się szeroka dyskusja na temat stopnia zaangażowania liderów koalicji antyterrorystycznej w kształtowanie struktur społecznych krajów, które odzyskały wolność w wyniku wojen w Zatoce Perskiej, Afganistanie, czy arabskiej wiosny (ang. Arab Spring, 2010–2013), co wiązało się ze zmianą rządzących elit, liberalizacją gospodarczo-polityczną czy zmianą ustroju państwa³⁵. W okresie tzw. misji stabilizacyjnej (2002–2010) przy zmniejszaniu groźby wojny asymetrycznej z lokalną ludnością niezwykle przydatna okazała się znajomość społeczno-kulturowych i politycznych zależności między lokalnymi strukturami społecznymi. W 2005 roku armia Stanów Zjednoczonych zaczęła realizację programu o nazwie Human Terrain System (dalej HTS) jako wspomagającego działania wojskowo-cywilne w Iraku i Afganistanie. Program HTS polegał na wsparciu działań armii wiedzą o: lokalnych strukturach społecznych, uwarunkowaniach polityczno-historycznych, komunikacyjnych (języki etniczne), pozyskiwaniu sympatyków w środowisku lokalnym itd. Wszystkie te działania miały na celu tzw. poznanie wroga od strony:

³³ Zob. The Rise and Fall of Project Camelot. Studies in the Relationship between Social Science and Practical Politics, I. L. Horowitz red., Cambridge 1967.

³⁴ Zob. M. W. Kowalski, wyd. cyt.

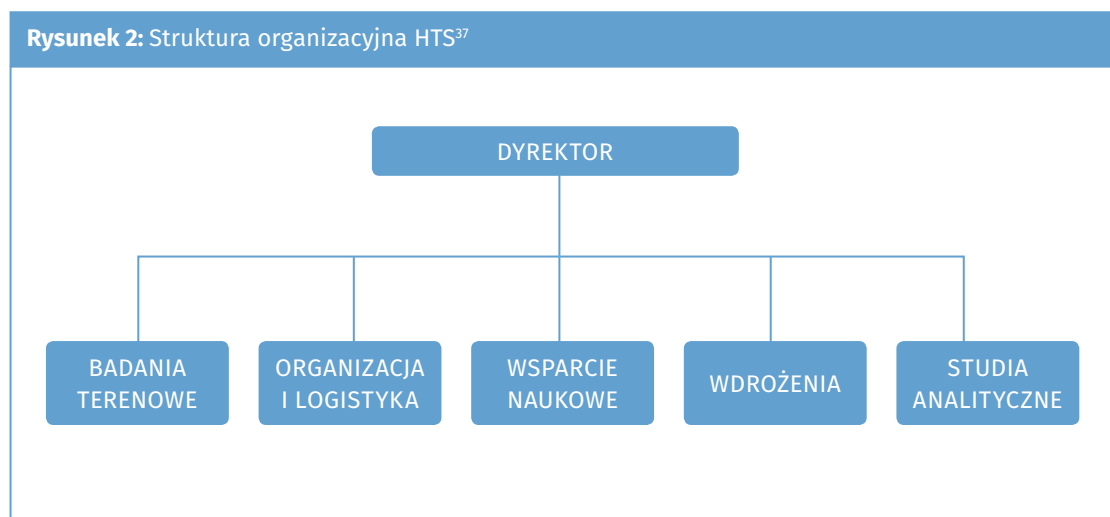
³⁵ Zob. David H. Peirce, Weaponizing Anthropology: Social Science in Service of the Militarized State, Counterpunch, Kindle Edition 2011.

- a) taktyki wojskowej, co miało ułatwić skuteczną neutralizację przeciwnika
- b) zaplecza kulturowego, co miało ułatwić poszerzenie kręgu sympatyków koalicji
- c) polityczno-społecznej, co miało ułatwić włączenie lokalnych elit w pomoc przy budowie nowych struktur społecznych (administracja), a także w informacyjne wsparcie przy zwalczaniu partyzantów oraz zminimalizowanie powstawania nowych partyzanckich związków taktycznych.

Głównymi pomysłodawcami projektu HTS byli Montgomery McFate i Andrea Jackson. Program HTS był asygnowany przez instytucje:

- a) Commission on Anthropology's Engagemen
- b) Security and Intelligence Communities
- c) American Anthropological Association Executive Board.

Zaplanowano, że w pierwszej fazie programu HTS weźmie udział 75 osób pracujących w pięciu sekcjach; budżet projektu HTS wynosił odpowiednio 2,75 miliona dolarów dla działań w Iraku oraz 2,75 miliona dolarów dla działań w Afganistanie³⁶.



Głównie założenia administracyjne HTS to zapewnienie koordynacji i rozwoju w pionie efektywnego planowania, szkolenia oraz działania w terenie.

³⁶ Raport końcowy: *The Commission on the Engagement of Anthropology with the U.S. Security and Intelligence Communities (CEAUSSIC)*, <<http://www.americananthro.org/ParticipateAndAdvocate/AdvocacyDetail.aspx?ItemNumber=12869>>, (dostęp: 17.11.2015).

³⁷ M. McFate, A. Jackson, *An Organizational Solution for DODs Cultural Knowledge Needs*, „Military Review”, 2005, s. 21.

ZAKOŃCZENIE

Program HTS spotkał się z krytycznym przyjęciem ze strony amerykańskich środowisk antropologicznych, jednak HTS okazał bardzo skuteczny, co spowodowało rozbudowę jego struktur aż do 31 terenowych zespołów badawczo-wywiadowczych, na których działalność przeznaczono ok. 20 milionów dolarów; zaś budżet organizacji wzrósł aż do 150 milionów dolarów.

Mimo etycznych wątpliwości dotyczących militarnego wykorzystania wiedzy antropologicznej, podnoszonych przez środowiska akademickie, jest obecnie mało realne wykorzystywanie antropologii do zapobiegania konfliktom. Wręcz przeciwnie, współczesne procesy kulturotwórcze rozpoczynają proces unifikacji struktur społeczno-kulturowych w kierunku wykształcenia się tzw. superkultury, czyli dominującego modelu polityczno-społecznego, gospodarczego, edukacyjnego, itd. Procesy te przybierają na sile i nie jest wykluczone, że w przyszłości będą miały charakter wojny antropologicznej toczonyj w przestrzeni kulturowo-społecznej. W tym też kontekście nauki społeczne, zwłaszcza antropologia społeczna (czy nauki o kulturze), nabierają szczególnego znaczenia, ponieważ w przypadku „antropologicznego ataku”, umożliwiają skuteczną obronę.

ABSTRACT

The purpose of this article is to draw attention to the role of anthropological interview in the context of applied anthropology used in social military programs controlled social changes and to show its usefulness in hybrid warfare. Exemplary material of this article will be the program of The Russian Research Center (TRRC) led by Clyde Kluckhohn in the years 1947-1953. The article is divided into two parts. The first part is an introduction of the reader to the problems of anthropological interview which, with minor exceptions, were not discussed in the Polish literature of the subject. The second part presents the research program of TRRC.

KEY WORDS

applied anthropology, anthropological interview, controlled social changes, hybrid wars.

BIBLIOGRAFIA

- Bastide R., *Applied Anthropology*, przekład z francuskiego A. L. Morton, Happer Torchbooks, Londyn 1971.
- Bond S. M., *Hybrid War. A New Paradigm for Stability Operations in Failing States*, Carlisle Barracks, PA: U.S. Army War College, March 30, 2007, nr 4.
- Boroch R., *Kultura w systematyce Alfreda L. Kroebera i Clyde Kluckhohna*, Warszawa 2013.
- Embree F. J., *A Note on Ethnocentrism in Anthropology*, „American Anthropologist. New Series” 1950, t. 52, nr 3.
- Embree F. J., *Applied Anthropology and Its Relationship to Anthropology*, „American Anthropologist. New Series” 1945, t. 47, nr 4.
- Engerman C. D., *Social Science in the Cold War*, „Isis”, 2010, t. 101, nr 2.
- Herskovits J. M., *Clyde Kay Maben Kluckhohn 1905–1960. Biographical Memoir*, Washington D.C. 1964.
- Kluckhohn C., *Russian Research at Harvard*, „World Politics” 1949, t. 1, nr 2.
- Kluckhohn C., *The Great Chants of the Navaho*, „Theatre Arts Monthly” 1933, nr 17.
- Kowalski W. M., *Antropolodzy na wojnie. O „brudnej” użyteczności nauk społecznych*, Warszawa 2015.
- McCuen J. J., *Hybrid Wars*, „Military Review”, 2008, March-April.
- McFate M., Jackson A., *An Organizational Solution for DODs Cultural Knowledge Needs*, „Military Review”, 2005.
- Meadows C. W., „They Had a Chance to Talk to One Another...” *The Role of Incidence in Native American Code Talking*, „Ethnohistory” 2009, t. 56, nr 2, DOI: 10.1215/00141801-2008-058.
- Nowicka E., *Świat człowieka – świat kultury. Systematyczny wykład problemów antropologii kulturowej*, wydanie 3, Warszawa 1998.
- Nowicka E., *Świat człowieka – świat kultury*. Wydanie nowe, wydanie 7, zm. i poszerz., Warszawa 2006.
- Oppenheimer M., *Footnote to the Cold War. The Harvard Russian Research Centre*, „Monthly Review: An Independent Socialist Magazine” 1997, t. 48, nr 11.
- Parsons T., Vogt Z. E., *Clyde Kay Maben Kluckhohn, 1905–1960*, „American Anthropologist. New Series” 1962, t. 64, nr 1, cz. 1.
- Peirce H. D., *Weaponizing Anthropology: Social Science in Service of the Militarized State*, Counterpunch, Kindle Edition 2011.
- *The Rise and Fall of Project Camelot. Studies in the Relationship between Social Science and Practical Politics*, red. I. L. Horowitz, Cambridge 1967.